

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Medievisztika Doktori Program

**Vámok és vámszedés a középkori Magyar Királyságban Nagy Lajos
korában (1342–1382)**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Készítette:
Kovács Viktória

Témavezető:
Weisz Boglárka, PhD

Szeged
2019

A doktori munka tartalomjegyzéke

Bevezetés.....	12
I. Kutatástörténeti áttekintés.....	17
II. A vámok fajtái.....	21
II.1. Közlekedési vámok.....	22
II.2. Kereskedelmi vámok.....	26
III. Vámszedés.....	30
III.1. Törvényes utak.....	30
III.2. Vámkerülés.....	32
III.3. Vámszedés a gyakorlatban.....	36
IV. Vámmentességek.....	40
V. A vámokból származó jövedelmek.....	57
VI. Vámadattár.....	61
VII. Vámtarifák.....	253
VIII. Felhasznált források és irodalom.....	261

Doktori munkámba 2013-ban Weisz Boglárka Árpád- és Károly-kori vámkatasztere (*Királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében c.*) folytatásának szándékával kezdtem bele. A kutatás során az I. Lajos korának (1342–1382) vámjaira és vámszedésére vonatkozó, alapvetően okleveles adatokat igyekeztem összegyűjteni – Dalmáciát kivéve a középkori Magyar Királyság egész területéről. Az összegyűjtött adatokból egyrészt egy vámszedőhely-kataszter létrehozására, másrészt a korabeli vámszedés sajátosságainak leírására, rendszerezésére törekedtem. A Lajos-kori adatok mellett a dolgozatba *szórványosan* a kutatás „melléktermékeként” kikutatott késő(bbi) középkori adatokat is beledolgoztam.

Disszertációm első fele a téma historiográfiai előzményeit, a témával kapcsolatos alapvető fogalmakat, kérdéseket, jelenségeket taglalja, ezt követi a legnagyobb lélegzetű fejezet a vizsgált időszak vámszedőhely-kataszterével és az egyes vámszedőhelyek történetével (lásd tartalomjegyzék!). A vámadattárban a vámhelyeken kívül alfabetikus rendben regisztráltam a (lokalizálható és nem lokalizálható) vásárookra, hidakra, révekre, kikötőkre, valamint a vámmentességet élvező személyekre, közösségekre és intézményekre vonatkozó adatokat. A munka tartalmaz egy rövidebb adattárat is a korszakból – általam – ismert vámszabályzatokkal, amelyeket táblázatos formában, magyar fordításban közöltem.

A kutatómunka az egyik oldalról az okmány- és regesztatárak, valamint a különálló oklevélközlések, a másik részről a DL-DF adatbázis átfésülését jelentette. A merítésbe nem vettem bele az Országos Levéltár mikrofilmtárában feltalálható hungarikákat.

A felhasznált oklevelek köre meglehetősen változatos: vám/rév/vásárendedélyek (valamint áthelyezésüket, megszüntetésüket előíró rendelkezések), ezen kívül vámok/révek/hidak/vásárok működ(t)ésére (vám/harmincadszedési gyakorlat, vámmentességi kiváltságok „in situ” érvényesítése, vásári joghatóság, vásári kikiáltások, hidak/révek/utak fenntartása stb.) vonatkozó források, stb. Különösen értékes forrásaink a vámtarifák és a vámvizsgálatok/vámkatalógusok. Sajnos utóbbiak jobbára a Zsigmond-korban lefolytatott vámvizsgálatok révén maradtak ránk (például: Bars megye: 1424, Nógrád megye: 1405), de azért a Lajos-korból is ismerünk néhányat: 1349-ben a Szécsi Miklós horvát-szlavón bán elrendelte szlavóniai vámhelyek revízióját, 1355-ben uralkodói parancsra a sárosi vámok felülvizsgálatára került sor. 1366 májusában Lackfi Dénes erdélyi vajda is tartott a király parancsára vámvizsgálatot Erdélyben, ennek anyaga azonban sajnos nem maradt ránk. Számos forrásunk van a vizsgált intézmények körüli hatalmaskodásokra, vitákra, túlkapásokra, pereskedésekre is. Az okleveles anyagon kívül a dolgozathoz – részben a DL-DF adatbázis természetéből adódóan – más típusú forrásokat, kisebb részben leveleket, káptalani és városi státútumokat és különböző feljegyzéseket is felhasználtam.

Hozzávetőlegesen megbecsülve: az Anjou-kori oklevéltár segítségével és – az oklevéltárból még hiányzó évek esetében – a DL-DF adatbázis átnézésével a Lajos-kori anyag körülbelül háromnegyed részéből sikerült feltárnom és tematikusan listáznom a vonatkozó okleveleket. A feltárt iratok körülbelül felét sikerült feldolgoznom jelen írás keretei között – vagyis helyhez kötni az adatokat, ahol lehet, megállapítani a vámtípust és a birtokost és beépíteni őket az adott

vámhely történetének kontextusába. Tehát a teljes feldolgozást doktori dolgozatom keretei között *nem* tudtam megvalósítani. Az összegyűjtött és feldolgozott anyag, habár nem teljes, a korszak sajátosságainak mindenképpen reprezentatív tükrö, egy – reményeim szerint – meggyőző merítés úgy a kiadott, mind a kiadatlan anyagból és eddig nem publikált adatokból, aminek a révén jelen munka értelmező, elemző része megnyugtatóan széles bázison nyugszik.

A vámokat (*tributum, t(h)elonium/t(h)eloneum, vectigal*) két típusra lehet osztani: kereskedelmi és közlekedési vámokra (Dolgozatomban nem foglalkoztam az olyan, adókat jelölő, magyarul sokszor szintén vámnak hívott *tributum*okkal, mint például a hegyvám, makkoltatásért fizetett *tributum*, vagy a malomvám). A közlekedési vámok ismét két csoportba sorolhatók: beszélhetünk száraz- vagy vízi vámokról. Előbbin a szárazföldi útvonalakon (*in terris*) közlekedőktől behajtott útvámok értendők, utóbbit a folyókon réven vagy hídon átkelőktől (révvám, hídvám), valamint – a sokszor a révek mellett működő kikötőkben – a hajózóktól (hajóvám) szedték *in/super aquis*. A középkori révek és hidak, az utakhoz hasonlóan, részben magánhasználatúak, kizárólag birtokosuk famíliája, népei számára fenntartottak, részben, vámfizetés fejében, a kereskedők és utazók által is igénybe vehetőek voltak. A vámszedésért cserébe az utakat és hidakat a megfelelő karban kellett tartani, a révekben pedig az átkeléshez szükséges révhajók fenntartása volt a vámbirtokos részéről nélkülözhetetlen.

A kereskedelmi vámok lehettek bel- vagy külkereskedelmi vámok. Belkereskedelmi vámokon a vásárvámokat értjük, külkereskedelmi vámon a Lajos-korban a harmincad, a hatvanad és a nyolcvanad (a határkapuban szedett vám) értendő. Lajos 1379. évi kiváltságlevele értelmében az országba a Dunán, szárazföldön Orsova és Temesvár felől, vagy a zárai úton kereskedni érkező genovai kereskedők a budai harmincadon csak fél harmincaddal, tehát hatvanaddal (*medietas tricessime seu sexagesima*) tartoztak. A nyolcvanadot (*octogesima*) az Anjou-korban – úgy Károly, mint Lajos idején – az országba a Nyitra megyei Újvárnál belépőkre vetették ki. Pach Zsigmond Pál *A harmincadvám az Anjou-korban és a 14–15. század fordulóján* című írásában tizenhat Lajos-kori harmincad létét mutatta ki, vagy legalábbis feltételezte. Katalógusát a Moson megyei Óvárral sikerült kiegészíteni.

Habár I. Lajos 1351. évi törvényeinek 8. *articulosa* jogtalannak minősítette és megtiltotta a száraz- és a hajóvámok szedését, a törvényt nem sikerült végrehajtani. Egy 1371. évi királyi oklevélből úgy tűnik, a korszakban alapvetően nem magát a száraz-, vagy hajóvámszedést tekintették jogtalannak, hanem azt a gyakorlatot, amikor e vámok fizetésére a kereskedőkön

kívül olyan országlakosokat vagy külföldieket köteleztek, akik áruk nélkül keltek útra, és magukkal vitt dolgaikat nem eladásra, hanem saját felhasználásra szánták – legyenek akár világi papok, szerzetesek, gyalog vagy lóháton utazó zarándokok, egyszerű országlakosok vagy a királyságba költözés szándékával érkező külföldiek.

A 15. században az volt az általános szabály, hogy ha valaki egy mérföldre megközelített egy királyi, vagy fél mérföldre egy nemesi vagy egyházi tulajdonban lévő vámszedőhelyet, oda mindenképpen be kellett térnie, és a vámot meg kellett fizetnie. A gyakorlatban ezt úgy kell elképzelni, hogy a vámszedőhelyeknek törvényes útjai voltak: a törvényes utakra a források a *vera via*, a *via consueta*, a *via iusta*, a *via recta* vagy a *via directa* kifejezéseket használják. Az úthasználatot elsősorban a szokás (*consuetudo*) határozta meg, vitás esetekben azonban ténylegesen lemérték egy vitatott státuszú út és egy vámhely távolságát. A törvényes utak hálózata nem volt állandó, egy új útvonal megnyitásával vagy egy régi út áthelyezésével módosulhatott. Akiket a vámszedők álúton, vámkerülésen értek, azok javait – jogszerűen – lefoglal(hat)ták. Az „álutazók” a vámok fizetése fejében elnyert királyi (a király nevében gyakorolt) védelemre sem tarthattak igényt.

Aki vámszedőhelyhez érkezett, áruival mindenképpen meg kellett állnia. A 14. században a vámszedőhelyeket kereszttel jelölték. A fizetendő vámot az egyes vámhelyek vámszabásai alapján határozták meg. A vám megfizetését bizonyító, a kereskedőnek adott igazolással (pecséttel) a Lajos-korban csak a harmincadvám esetében találkozunk – sajnos nem magyar területen.

Aki fel volt mentve az adott vám fizetése alól, annak ezt az előjogát igazolnia kellett. Forrásaink elég kevés támpontot adnak arra nézve, hogy ez a gyakorlatban hogy történt: késő középkori (16. századi) adatok alapján a vámmentességre jogosító kiváltságlevél, vagy – ha a kereskedő polgár volt – az illető város pecsétjének felmutatásával. A dolgot természetesen nem úgy kell elképzelnünk, hogy például a városi kereskedők a – jobb esetben – féltve őrzött, vámmentességüket is garantáló városprivilegiumot hordták volna magukkal. Lajos 1367-ben a Lajta és a Rába közti terület vámbirtokosainak kimondottan megtiltotta, hogy a soproniaktól felmentésük igazolására az eredeti (*primordialis*), erre jogosító kiváltságlevelet követeljék. Helyette hitelt kellett adniuk a nekik szóló, a soproniak kiváltságának tényét és hatályát kivonatoló királyi parancsnak, ami voltaképpen menlevélként szolgálhatott, ahogy a hasonló

uralkodói mandátumok is, például a Nagyszombatra költözők vámmentességét garantáló 1360. évi királyi oklevél.

A vámmentességek hatályánál mindenképpen figyelembe kell venni azt a „korábbi adományok elvének” nevezhető, a vám- vásár- és révjogban a középkor végén bevettnek számító jogelvet, amely a római jogban *qui prior est tempore, potior est iure* formában volt ismert, és Werbőczy Hármaskönyvében (1514) is megtalálható. A jogelv alkalmazása a vámszedési, illetve -mentességi jogot biztosító kiváltságok ütközéséből kialakuló konfliktusok egy lehetséges módja volt: ezekben az esetekben a két előjog közül a régebben adományozottat kell érvényesnek tekinteni. A hasonló perek ezért a perbeli ellenfélnél korábbi oklevél felmutatásával – korábbi jogcím igazolásával –, vagy pedig a régebbi kiváltság/adomány érvénytelenítésével voltak megnyerhetők. Az Anjou-kor második felétől a jogelvet mind gyakrabban alkalmazták – a korábban szerzett jog igazolójának javára – vámmentességi és vámszedési jog ütközésekor is, másrészt azokban az esetekben, amikor két-két vámhely, vízi átkelő vagy hetivásár kölcsönösen csökkentette egymás bevételeit: így amikor egymáshoz túl közel üzemelő, a kereskedők és utazók előtt is nyitva álló révek, vagy szomszédos, ugyanaznap tartott (heti)vásárok elszívták egymás forgalmát. Az egymással ütköző vámkiváltságokból eredő konfliktusok rendezése másképp is megvalósulhatott: ha az uralkodó(k) jóindulatú befolyását, kegyét a felek valamelyike a saját javára tudta fordítani, elérhette a rá sérelmes – vámmentességi vagy vámszedési – kiváltság(ok) részleges érvénytelenítését, vagy akár teljes visszavonását.

A Lajos-korból a vámok jövedelmét adminisztráló jegyzék/regisztrumjellegű források szinte nem is maradtak fenn, és olyan átfogó jellegű összeírást is hiába keresünk az 1342 és 1382 közötti időszakban, mint amilyen az Árpád-kori királyi vámjövedelmek megbecsülésére alkalmas III. Béla-féle jövedelemjegyzék a 12. század végéről. A vámok értékére vagy bevételeire a korszakból jellemzően olyan források világítanak rá, amelyek vámok bérbe adásáról, elzálogosításáról vagy eladásáról tudósítanak, illetve amelyekkel a bevételeükből rendelnek egy meghatározott összeget – egyszeri juttatásként vagy járadékként – kiutalni. Vámok el-, bérbe vagy zálogba adásánál két tényező nehezíti értékük megbecsülését: nem minden esetben egyértelmű, a vám mekkora részéről rendelkeztek, másrészt sok esetben nem önállóan, hanem birtokkal együtt cseréltek gazdát.

Úgy gondolom, a munkám legfontosabb eredménye, hogy egy sor, I. Lajos kori vámokra és vámszedésre vonatkozó, a kutatás előtt eddig ismeretlen okleveles adat bevonásával sikerült a Weisz Boglárka által létrehozott vámkatasztert azonos módszertani elvek használata mellett kibővíteni. Ezáltal a jövőben lehetővé válik a magyarországi vámok történetének egységes szempontok szerinti elemzése, az Árpád-kortól egészen I. Lajos uralkodásának végéig.